

Юрій КОРСАК

кандидат філос. наук, старший науковий співробітник, Інститут вищої освіти НАПН України

Костянтин КОРСАК

доктор філос. наук, професор кафедри філософії Київського медичного університету Української асоціації народної медицини

Ключові слова: криза людства, колапс, сталий розвиток, ретротермінологія, футуротермінологія, університети, ноотехнології, ноорозвиток, ноомислення, Нооглосарій, нооуніверситети.

Проблеми в сучасній еволюції людства мають у політичній основі конфлікти і суперечності, а в економічній – відсутність футуротермінології. Рішення ООН і трьох світових екологічних форумів 1992, 2002 і 2012 років не вказали надійного шляху до сталого розвитку, бо містять тільки ретротерміни і не пропонують понять «з майбутнього». Університети не стали лідерами з футурології. Наш Нооглосарій містить нові терміни з позитивним футурологічним спрямуванням, що можуть значно ефективніше від терміна «екологія» створити нову основу світобачення і життєдіяльності людства задля власного порятунку. Нооглосарій має стати ідейною основою вищої освіти ХХІ ст. Нооуніверситетам ми пропонуємо Нооглосарій як основу нової парадигми діяльності в ХХІ ст.

УДК 140.8+330.366+378.1

НООУНІВЕРСИТЕТ-ХХІ ЯК ПОТЕНЦІЙНИЙ ЛІДЕР У МАЙБУТНЬОМУ СУСПІЛЬСТВІ

© Корсак Ю., Корсак К., 2016

Постановка проблеми, її актуальність, рівень вирішення

Якщо виконати поглиблений аналіз глобальних процесів, то легко переконатися у тому, що їх кількість постійно зростає і вже помітно перевищила сотню, значну кількість яких ігнорують навіть провідні футурологи, знижуючи цим якість своїх передбачень ([8; 10; 11; 12] та ін.). Наприклад, Е. Тоффлер у своїй моделі трьох цивілізаційних хвиль оголосив появу і розвиток комп'ютерів та е-інформації «третьою хвилею», що є надмірним перебільшенням. Якщо перші дві хвилі й справді цілковито змінили засади життєзабезпечення людства, то на зламі сторіч нові інформаційні засоби полегшили спілкування, підвищили ефективність багатьох вимірювальних засобів і частини знарядь праці, але не тільки не ліквідували екологічно небезпечні індустріальні технології, а й сприяли їх швидкому поширенню з країн Заходу на всі континенти. Е. Тоффлер і його послідовники (Дж. Ріфкін, Р. Курцвейл та ін.) не помітили появи ноотехнологій. Сучасні футурологи не зауважили зростання їх кількості, не усвідомили того, що вони започаткували «ноохвилею», спроможну забезпечити зростання чисельності людства, підвищення якості життя і виліковування біосфери. На основі ідеї ноотехнологій ми запропо-

нували цілу низку похідних понять ([3] та ін.), виконавши їх офіційне оприлюднення у Нооглосарії (нооенциклопедії) [2].

У світовому й національному інформаційному полі викладення результатів дослідження середньої і вищої освіти все ще детермінується стандартами індустріальної епохи з її пошаною до максимальних показників і намаганням організувати і виграти не надто потрібні для держав і світу змагання (порівняно детально ми розглянемо тільки ажіотажне «складання рейтингів університетів»). Помилки у баченні майбутнього призводять до короткочасного тактичного планування і практично повної відсутності стратегій розвитку університетів з урахуванням вимог до них з боку нооекономіки і ноосусільства, які необхідно побудувати ще до середини XXI ст.

Мета статті. Утримуючись від переліку і цитування багатьох публікацій песимістичного характеру, автори яких доводять, що в інтервалі 2050–2060 років людство неминуче зустрінеться з тотальним колапсом, наголосимо на одному – вони всі помилкові. Ми не тільки наведемо докази цієї помилковості, а й викладемо можливість і засоби позитивного прогресу, запропонуємо нові підходи до активізації лідерської ролі класичних університетів шляхом перетворення їх в *нооуніверситети*.

Виклад результатів дослідження

Серед інших розвинених видів люди відзначаються підвищеними спроможностями до інновацій і винаходів з метою життєзабезпечення чи з інших міркувань (приклад – інстинкти цікавості чи потягу до змагання).

Одразу ж зазначимо, що університети створені й удосконалені як найбільш досконалі засоби поєднання накопичення найцінніших знань разом з підготовкою нових генерацій науковців-дослідників. Ми переконані, що вони не матимуть суперників у виконанні цієї складної місії, а їх суспільне значення тільки зростатиме.

Однак доцільно позбавити погляди на університети від кількох міфів і критично проаналізувати сучасні стратегії вибору шляхів їх подальшого розвитку. На

мою думку, доволі поширені у ЗМІ і навіть наукових статтях твердження про початок історії подібних закладів з Болонського університету є неприйнятно хибними. Найбільші підстави вважатися місцем появи першого європейського університету в сучасному розумінні цього терміна має столиця Східної Римської імперії (Візантії) Константинополь, де з 425 року за наказом імператора Феодосія II тридцять професорів розпочали готувати тогочасну державну еліту – осіб, які пізніше відігравали провідну роль у багатьох сферах життя Візантії і Європи (зокрема, у перебігу розвитку культури і релігії на українських теренах).

Разом з економічним, технологічним і політичним поступом множилася кількість вищих шкіл університетського рівня. Болонський університет певний час діяв на основі тотального впливу студентських спільнот (*universities*) на навчальний процес. Та створення у Парижі другої моделі університету державного зразка, яка й досі найбільш поширена в Україні, швидко довела свої великі переваги. Острівна Великобританія винайшла власну оригінальну модель університету-інтернату «Оксбриджу», а Франція у бурхливі часи революцій та наполеонівських інновацій устигла тимчасово заборонити все старе і запровадити «Великі школи» (*Grandes Ecoles*) як засіб залучення працюючих, здібних і розумних, а не одних лише дітей та онуків багатіїв і представників інших привілейованих верств.

Та найбільш вдалим виявився не цей французький винахід, а створення у Берліні (1810) першого «дослідницького» університету, орієнтованого на задоволення кадрових вимог індустріального суспільства. В одному місці керівники Німеччини зібрали кращих професорів і випускників ліцеїв та забезпечили їх науковим устаткуванням, яке виготовляли спеціалізовані майстерні, де працювали найталановитіші ремісники. Ідея єдності навчання і досліджень швидко довела свою велику ефективність, німецькі університети на кілька десятиліть стали Меккою для найздібнішої

молоді з кількох континентів, а Німеччина – лідером у більшості наук.

Досить швидко інші держави світу стали розширювати у себе наукові дослідження, запозичуючи краще у німецькій моделі. Заповзятливими її прихильниками стали американці, велика кількість яких прибувала в Німеччину для завершення аспірантури. Провідні університети Російської імперії також копіювали берлінську модель. Наприкінці цього короткого історичного фрагмента вкажемо, що чергову нову модель винайшли у Чикаго американці, орієнтуючи її не на наукові відкриття фундаментального плану (для цього вони мають чималу групу «дослідницьких» закладів з річними бюджетами, про які тільки можуть мріяти всі разом узяті українські «національні» університети), а на підготовку активних і творчих працівників «вільних мистецтв» – політиків, журналістів, менеджерів і т. д.

Не завадить пам'ятати про те, що світ ісламу має власну унікальну модель університету в Каїрі з майже чвертю мільйона студентів, який на диво успішно діє на теренах інтерференції світських і теологічних знань. Відмовимося від аналізу тих нових моделей університетів, причиною появи яких стало поєднання майже безкоштовної е-інформації, інтернетних та інших інфоштрад, засобів комбінованого відтворення інформації, транснаціональних компаній з персоналом у десятках держав і потребою постійного підвищення його компетентності та ін. Зауважимо тільки одне – мудрі державні керівники і загал освітян повинні якомога більше піклуватися про дослідницькі національні університети і скеровувати їх на максимальність внеску у прогрес Вітчизни.

Та щойно вказане піклування не слід тлумачити як намагання будь-що поліпшити їх позицію в групі так званих «університетів світового класу». Краще не копіювати дії екзальтованих учасників змагань за отримання подібного звання, а подумати над тим, чому саме розумні й передбачливі німці розпочали забороняти зарубіжним укладачам

цих рейтингів використовувати будь-які офіційні дані про свої кращі університети. Чи не тому, що німці у черговий раз вирішили випередити інші держави у виборі найбільш доцільної мети удосконалення свого освітньо-наукового комплексу?

З огляду на велику важливість цієї теми для подій у сучасній Україні, питання рейтингів університетів і винайдення поняття «університет світового класу» заслуговує на поглиблений критичний аналіз. Доцільно одразу ж указати на думку нобеліанта з Австрії і творця етології Конрада Лоренца про особливості психіки людини, закони діяльності її головного мозку і суперечливі принципи прийняття рішень. Він вразив світ невеликим твором з промовистою назвою «Вісім смертних гріхів цивілізованого людства» [6, с. 4–61], що був оприлюднений практично одночасно з доповіддю групи Д. Медоуза «Межі зростання». Лоренц детально розглядає найбільш фундаментальні помилки, які продовжує поглиблювати в своєму розвитку людство. У цій групі найлегшим для усунення він назвав нерозумне накопичення ядерної зброї, а всі інші недоліки мають в основі генетично успадковані програми індивідуальної і колективної поведінки, отже, боротися з ними надзвичайно важко.

Ми у цій групі акцентуємо непереборне бажання індивідуалів і груп людей змагатися між собою на основі порівняння будь-яких характеристик – від фізичної сили аж до «рейтингу університетів». Утримаємося від наведення конкретних прикладів довірливих змагань, але підкреслимо ту небезпечну їх особливість, що зазвичай це процес, що розпочинається з культурного і доволі часто логічного змагання, але в результаті екстраполяції і «підвищення ставок» завжди і неминуче виходить за межі доцільного і виправданого, завершуючись катастрофою чи повним ідіотизмом.

Хорошим прикладом подібних змагань може слугувати порівняння університетів та інших навчальних закладів з поширенням через ЗМІ пропаганди на користь складання різноманітних рейтингів. Оби-

раючи серед різноманітних висловлювань найбільш логічне і наукове твердження, ми віддали перевагу президенту Інституту політики у вищій освіті (Вашингтон) Дж. Меріотісу: «Помітна у вищій освіті тенденція до масовості й ринкової спрямованості привела до того, що в усьому світі студенти та їхні батьки, ВНЗ, роботодавці та уряди виявляють усе більшу зацікавленість у достовірній інформації про «рівень» окремих університетів, коледжів й інших установ вищої освіти. В 1983 р. журнал U.S. News and World Report почав публікацію щорічних рейтингів «Кращі коледжі Америки». Цю ініціативу відразу підхопили видавці інших країн. За минулі 20 років не тільки в засобах масової інформації, але й у професійних асоціаціях та урядових організаціях дуже поширилися різні системи рейтингів у сфері вищої освіти» [1, с. 4].

Так він відкрив «Вступ» до журналу «Высшее образование в Европе» (2002, т. XXVII, №4), який повністю присвячений «Круглому столу» щодо статистичних даних про якість ВНЗ, а також висвітленню тогочасних методик підготовки рейтингів і складання упорядкованих списків. Цей «Круглий стіл» відбувся у Варшаві 13–15 червня 2002 року з ініціативи CEPES – Європейського центру з вищої освіти, що є розташованим у Бухаресті підрозділом ЮНЕСКО. Доцільно зауважити, що там були представлені лише 12 країн. Це дуже мало, якщо порівнювати з незрівнянно більшою кількістю держав-членів ЮНЕСКО. Серед присутніх було порівняно мало науковців і дуже багато представників тих ЗМІ, які постійно цікавляться справами вищої освіти.

У цьому виданні читачі можуть знайти чудовий огляд теорії і практики складання і використання рейтингів, а також промовисті завершальні висновки: 1) узгоджених і точних засобів оцінки і порівняння немає; 2) творці кожного списку намагаються переконати усіх громадян у тому, що саме вони винайшли найкращий метод, діють набагато логічніше від усіх інших можливих конкурентів, а тому їх «продукція» –

найвищого гатунку, саме її слід розшукувати, купувати і використовувати, не звертаючись ніколи більше до рейтингових списків різних якихось «невігласів», які науки не використовують, а просто опитують десяток чи сотню осіб (зауважимо, що насправді у США ці опитування і популярні, і дають хороші результати).

Найбільш вдалі серед поширених у данний момент у світі приклади складання рейтингів включають попередній збір якомога більшої кількості статистичних даних. Аналіз цього матеріалу швидко переконує виконавців, що виявилися доступними далеко не всі можливі чи бажані показники, а лише їх якась частина. Використовуючи наявну базу даних, певним чином обирають нормативні значення для кожного з показників, а наприкінці проводять обчислення цих характеристик для кожного з охоплених оцінюванням університетів чи інших ВНЗ, порівнюють їх з нормативами й упорядковано розташовують заклади від кращих (лідерів) до найгірших (аутсайдерів).

На практиці кожного разу невелика меншість учасників переліку виявляється цілком задоволеною, про що свідчить поодинока похвала на адресу авторів рейтингування, а от представники більшості висловлюють більш чи менш активне обурення тим, що вони опинилися «не на належному місці». Якщо для «чистих» науковців подібний результат можна вважати не найкращим з можливих, то цілком протилежної думки притримуються власники тих видань, які створювали і поширювали рейтинги. Відомо, чим більше галасу і чим вища увага громадськості до даного питання, тим вищі прибутки видань і рівень журналістсько-ринкового рейтингу авторів та інших учасників всього проекту.

В останні кілька років чималу увагу світових ЗМІ привернув так званий «Шанхайський рейтинг університетів світового класу», з яким змагаються одразу кількі списків ранжування якомога більшої кількості ВНЗ в усіх державах світу, які мають хоч один університет. В Україні ця тема також популярна, не бракує й цікавих ста-

тей ([5; 7] та ін.). Утримаємося від прикладів того, як зростає кількість урядів держав, які найголовнішим завданням для своїх університетів проголошують їх місце у топ-500 чи ще деінде, а не виконання великого комплексу соціальних, економічних, наукових і культурних місій. На жаль, у створенні цих переліків враховують тільки те, що має кількісний показник – публікації в часописах з високим індексом популярності, кількість нобеліантів та інших премійованих у складі персоналу і т. п.

Мало хто звертає увагу на те, що щойно згадані часописи вже стали фінансовими проектами, скерованими на отримання усе більших коштів і з авторів статей, і з тих усіх, хто хоче познайомитися з їх змістом. Разом з іншими чинниками стрімко розвивається явище глибокої комерціалізації всієї вищої школи, зростання нерівностей і дискримінації, намагання вивіститись дуже чи трохи нечесними способами, пригнічення аутсайдерів і вилучення з них тих унікальних викладачів і науковців, що спроможні створювати чималі наукові школи і підтримувати цим непоганий навчальний і науковий рівень «нетоп-закладів». Межі статті не дають змогу навести конкретні приклади того, як відбувається спотворення змісту і цілей фундаментальних наукових досліджень й усе більше перемагає підрахунок грантів, заробітків, прибутків.

Висновок з цього нашого «відхилення» у бік рейтингів очевидний – ні в якому разі не треба змагатися з тими, у кого вдома перебуває друкарка доларів, хто не враховує попередження Конрада Лоренца і будь-що намагається випередити всю планету за розміром бюджету закладу чи кількістю придбаних за кордоном визнаних інтелектуалів світу.

На глибоке переконання авторів, у перспективі 20–30 років найдоцільнішим напрямом розвитку університетів і науково-дослідницьких спеціалізованих установ є не 6-й технологічний уклад, а ноотехнології (чи 7-й уклад), які стають ультимативною потребою для всього людства.

Появу серед великої множини *нанотехнологій* перших двох *ноотехнологій* (біо-виготовлення нестійких пластичних матеріалів і фотокаталізація на основі властивостей двоокису титану) другий з авторів помітив одразу після 2000-го року, але тільки в 2010 році спромігся дати їм усім вдалу назву – «мудротехнології». На цьому шляху поступово розширювалося все, що могло стосуватися застосування ідеї про екологічно безпечні ноотехнології, й отримало своє певне узагальнення у вигляді Свідоцтва на реєстрацію авторського права на твір «Нооглосарій (нооенциклопедія)» №55840, 30.07.2014 р. [2], що містить багато десятків ноотермінів. Серед них першорядне значення мають три – *ноотехнологія, ноорозвиток і ноосупільство*. Наведені також визначення кількох інших понять. Це «ноохвиля» як антитеза помилковій тофлерівській ідеї про «третю хвилю», ноофілософія, нооісторія, ноопедагогіка і багато інших.

Щоправда, у перший оприлюднений варіант не було включене поняття «*нооуніверситету*» як *такого закладу, що свідомо скеровує всю свою діяльність на накопичення інформації з метою створення і поширення будь-яких ноотехнологій виробничого, соціального і духовного характеру*.

Ліквідовуючи цей недолік, ми пропонуємо найбільш ініціативному керівництву якогось з українських національних університетів звернути увагу і на появу ноотехнологій, і на цілковиту неминучість розвитку ноонаукового прогресу в майбутньому.

Тут доцільно нагадати, що німецький професор Е. Геккель винайденням у 1866 р. поняття «екологія» запропонував розпочати відповідні дослідження в новій науці в університетах. Ніхто тоді на нього не звернув уваги, а науковці та уряди держав світу визнали слушність ідей Е. Геккеля практично через 100 років, коли у Рейні цілковито зникла риба, а біля західних берегів Європи за короткий час сталося одразу кілька страхітливих аварій з танкерами гігантських розмірів.

Автори дуже сподіваються на те, що відкриті ними ноотехнології та інші ноотерміни стануть знаряддям вирішення нагальних проблем людства у найближчий час, а не через століття. Спираючись на найновіші наукові відкриття та їх технологічні втілення можна стверджувати, що обіцяного іншими науковцями глобального колапсу не буде, а наші нащадки вже мають можливість уникнути війни всіх проти всіх і побудувати ноосупільство [4].

Автори плачуть надію, що їхні знання, які постійно зростають, знайдуть свій прояв не в збільшенні кількості індивідуальних публікацій, а будуть використанні колективом хоча б одного українського університету, який цілком може стати першим на планеті «*нооуніверситетом*», прискорюючи цим рух від індустріального суспільства до ноосупільства та ліквідовуючи більшість серйозних сучасних загроз для людства.

Це, насамперед, означає включення у зміст навчання змісту і цілей ноонаук (ноофілософії, нооісторії, нооекології, нообіології, ноофізики та інших). Подібне розширення горизонту фахового бачення викладачами і співробітниками нооуніверситету стимулюватиме їх саморозвиток, усе успішнішим стане самостійне використання сучасних і майбутніх джерел наукової та іншої інформації.

Обмежимося двома прикладами нооінформації, орієнтованими на гуманітаріїв, економістів і політологів.

Для першої групи чи не найпотрібнішою буде накопичена нами інформація про точні датування неорганічних та органічних археологічних та інших знахідок, що в своїй сукупності може бути названа як вступ у нооісторію – сектор точних знань про минуле. Подібне датування й аналізи ДНК були цілкомі неможливі якихось півстоліття тому, а от у наш час їх кількість зростає так швидко, що у недалекому майбутньому можна сподіватися на цілісне відтворення життя і рухів усіх племен і народів за багато тисяч років. Ця інформація виключно важлива для молодих студентів нооуніверсите-

тів, адже на цей вік припадає остаточне формування самоусвідомлення і світобачення, зростає опірність до ворожої пропаганди і консцієнтальної війни-XXI. Обмежені рамки статті виключають детальні пояснення щодо колосальної кількості новітньої інформації з етології, нейромолекулярної біології, когнітології та інших наук про людину, про роботу головного мозку, нервової та інших систем людського тіла.

Для політологів, соціологів, економістів та інших осіб, яким важливо мати правильне уявлення про близьке і віддалене майбутнє, автори готові надавати пояснення, які за точністю і якістю не поступаються проголошеним кращими у світі передбаченням Ф. Фукуями, Р. Курцвейла чи Дж. Ріфкіна. На жаль, цілковито ігноруючи перші ноотехнології і явище неминучого зростання їх кількості аж до спроможності цілковитого витіснення індустріальних технологій, вони всі дають прогнози на мінімальні терміни, а інколи – просто помилкові. Наприклад, лідером серед експертів Заходу є Дж. Ріфкін, що став радником усіх керівників Європейського Союзу. У своїй головній книзі «Третя промислова революція» він відверто сподівається на те, що технології першої декади XXI ст. без жодних змін домінуватимуть аж до середини XXI ст. [9]. Саме тому він жодного разу не обмовився про ноотехнології й пропонує використовувати тільки кремнієві фотопанелі і накопичення енергії на нічний час шляхом створення і використання надзвичайно вибухонебезпечного водню. Багатьом в Європі подобається його пропозиція вкрити стіни і покрівлі майже 180 млн будинків і споруд темними панелями з кремнію, створивши цим відповідну кількість взаємопоєднаних електростанцій. Але ми підтримуємо керівників Монако, які відмовилися перетворювати світлі і гарні будинки у халабуди одноманітного синього кольору й попрахали Дж. Ріфкіна запропонувати «щось краще».

За умови уважного моніторингу новітніх відкриттів та виявлення найбільш перспективних ембріональних зон науко-

вих пошуків для колективів університетів можна зрозуміти, що насправді головний вектор розвитку світової науки матиме ноохарактер, радикально відрізняючись від поширених і розрекламованих кліше. Цей вектор – що особливо важливо – вимагатиме не грандіозних матеріальних і фінансових витрат, а ноомислення, нооуявленя і ноознаня, які мають становитися, розвива-

тися та втілюватись у соціальні практики в нооуніверситетах

Нагадаємо, що ноотехнології є мудро керованими людьми природними процесами, а не варварським втручанням у літо-, гідро- чи біосферу. Людство, не бажаючи загинути, обов'язково перейде на ноотехнології, а нооуніверситети зобов'язані прискорити цей процес.

ЛІТЕРАТУРА

1. Высшее образование в Европе– 2002. – Т. XXVII, № 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.aha.ru/~moscow64/educational_book
2. **Корсак К. В.** Свідоцтво на реєстрацію авторського права на твір «Нооглосарій (нооенциклопедія)» / К. В. Корсак, Ю. К. Корсак. – № 55840 ; заява 30.07.2014 р. – К. : Державна служба інтелектуальної власності України, 2014.
3. **Корсак К.** Нооглосарій як засіб позитивізації майбутнього й нових цілей вищої освіти [Електронний ресурс] / К. Корсак, Ю. Корсак // Вища освіта України. – 2014. – № 2. – С. 42–48. – Режим доступу : http://wou.npu.edu.ua/images/arhiv/2014/WOU_2_2014.pdf
4. **Корсак К. В.** Ноофутурология XXI века: условия спасения популяции Homo Sapiens Sapiens [Електронний ресурс] / К. В. Корсак // RELGA. – 2015. – № 1 [289] 25.01. – Режим доступу : www.relga.ru
5. **Курбатов С.** Університетські рейтинги та проблема оцінки якості вищої освіти / С. Курбатов // Світогляд. – 2016. – № 2. – С. 16–22.
6. **Лоренц К.** Обратная сторона зеркала : пер. с нем. / К. Лоренц. – М. : Республика, 1998. – 393 с.
7. **Луговий В.** Стратифікація та стійкість «орбіт» топ-закладів вищої освіти у світі / Луговий В., Слюсаренко О., Таланова Ж. // Вища освіта України. – 2014. – № 2. – С. 13–20.
8. **Медоуз Д.** Пределы роста. 30 лет спустя : пер. с англ. / Медоуз Д., Рандерс Й., Медоуз Д. – М. : ИКЦ «Академкнига», 2008. – 342 с.
9. **Рифкин Дж.** Третья промышленная революция: Как горизонтальные взаимодействия меняют энергетику, экономику и мир в целом : пер. сангл. / Джереми Рифкин. – М. : Альпина нон-фикшн, 2014. – 409 с.
10. **Толфлер Е.** Третья хвиля / Е. Толфлер; пер. з англ. ; за ред. В. Шовкуна. – К. : Всесвіт, 2000. – 475 с.
11. **Турчин А. В.** Футурология. XXI век: бессмертие или глобальная катастрофа? / А. В. Турчин, М. А. Батин. – М. : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2013. – 263 с.

REFERENCES

1. Higher Education in Europe. – 2002. – Vol. XXVII, № 4 [Electronic resource]. – URL : http://www.aha.ru/~moscow64/educational_book
2. **Korsak K.V.** The certificate for the registration of copyright on a work «Nooglossary (Nooencyclopedia)» / K. V. Korsak, Yu. K. Korsak. – № 55840. 30.07.2014. – K. : Derzhavna sluzhba intelektualnoi vlasnosti Ukrainy, 2014.
3. **Korsak K.** Nooglossary as a means of making future positive and new goals of higher education / K. Korsak, Yu. Korsak // Vyscha osvita Ukrainy. – 2014. – № 2. – P. 42–48 [Electronic resource]. – URL : http://wou.npu.edu.ua/images/arhiv/2014/WOU_2_2014.pdf
4. **Korsak K.V.** Noofuturology of the XXIst century: conditions for Homo Sapiens Sapiens population rescue / K. V. Korsak // RELGA. – 2015. – № 1 [289] 25.01. [Electronic resource]. – URL : www.relga.ru
5. **Kurbatov S.** University rankings and the problem of assessing the quality of higher education / S. Kurbatov // Svitohliad. – 2016. – № 2. – С. 16–22.
6. **Lorents K.** The reverse side of the mirror : transl. from German / K. Lorents – M. : Respublika, 1998. – 393 p.
7. **Luhovyi V.** Stratification and stability of the «orbit» of the top institutions of higher education in the world / Luhovyi V., Sliusarenko O., Talanova Zh. // Vyscha osvita Ukrainy. – 2014. – № 2. – P. 13–20.
8. **Meadows D.** The limits to growth. 30 years later : transl. from English / Meadows D., Randers J., Meadows D. – M. : IKTs «Akademknyga», 2008. – 342 p.
9. **Rifkin J.** The third industrial revolution: How horizontal interaction change energy, the economy and the world at large : transl. from English / Jeremy Rifkin. – M. : Alpina non-fikshn, 2014. – 409 p.
10. **Toffler A.** The third wave / A. Toffler ; transl. from English., V. Shovkun (ed.). – K. : Vsesvit, 2000. – 475 p.
11. **Turchyn A. V.** Futurology. XXIst century: immortality or global catastrophe? / A. V. Turchyn, M. A. Batin. – M. : BINOM. Laboratoriia znanii, 2013. – 263 p.

12. **Gaudin Th.** 2100 recit du prochain si cle / Th. Gaudin. – Paris : Editions Payot, 1990. – 600 p.